

Halmok és neveik a Hortobágyon*

A halmok az alföldi táj tökéletes síkságát megtörő jellegzetes tájképi elemek. Írásomban e sajátos domborzati forma névanyagával foglalkozom, mégpedig konkrétan egy szűkebb alföldi régió, két hortobágyi járás halomneveit elemezve. E helyfajta névanyagán keresztül azt kívánom bemutatni, hogy egy átfogó, a történeti és a jelenkori névanyagot egybeállító és a lehetőségekhez képest a névhasználat sajátosságait is figyelembe vevő helynévgyűjtés, s ennek eredményeképpen a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készülő névtárak miként hasznosíthatók a tudományos kutatás számára, és milyen előnyökkel jár a névanyagnak az efféle teljességre törekvő feldolgozása.

A dolgozatban ehhez elsőként a *halom* és a *halomnév* terminust értelmezem, ennek kapcsán több különböző tudományterület felfogására is kitérek, majd ismertetem azt a meghatározást, amelyet én magam követni fogok. Ezt követően a választott két hortobágyi járás halomneveit elemzem többféle szempontból. Egyrészt a névadás motivációját, a nevekbe sűrített narratívákat tekintem át; emellett a *laponyag* szó példáján keresztül szemléltetem a névanyag szóföldrajzi vonatkozású hasznosíthatóságát; majd kitérek a halomnevek kapcsán megmutatókozó szinonímia kérdésére is. Végül röviden utalok az átfogó helynévgyűjtésnek a nyelvtudományon túli hozadékaira.

1. A halmok névanyagának egybeállításához mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy mit is tekintünk halmoknak, hogyan határozzuk meg azt a helyfajtát, amelynek a névanyagával foglalkozunk. A halmok és neveik számos tudományterületnek képezik a vizsgálati tárgyát, ám ha a *halom*-definícióikat egymás mellé helyezzük, azonnal kitűnik, hogy e tekintetben nincs egyetértés a különböző tudományterületek között.

Minthogy a halmok a tér elemei, az értelmezések áttekintéséhez érdemes a földrajztudomány és az érintkező területek felfogásából kiindulnunk. A domborzati formákkal foglalkozó geomorfológia szemszögéből a halom „környezete felé minden irányban lejtőkkel határolt felszíni kiemelkedés, melynek viszonylagos magassága nem haladja meg a 30 métert” (GÖNCZY–SZALAI 2004: 30), azaz földrajztudományi

* A tanulmány az MTA Magyar Tudomány Ünnepe programsorozata keretében 2024. november 6-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Az írás a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

szempontból a halmokat alakjuk és magasságuk alapján határozzák meg. Ez a definíció tehát nem korlátoz egyetlen tájegységre, mégis sokan az Alföldre asszociálnak a halmok kapcsán, itt ugyanis a halmok jellegzetes sűrűsödése jellemző, s ráadásul a sík vidéken ezek igazán szembeötlő domborzati formák. Minthogy az alföldi halmok általában „a hajdani árterületek partjain, hordalékkúpok, hátaik legmagasabb pontjain állnak” (BEDE 2008: 7), korábban a szakemberek között is jelen volt az a vélekedés, hogy természetes úton alakultak ki. A feltárásoknak köszönhetően azonban már a 19. században bebizonyosodott, hogy valójában a legtöbb esetben ember alkotta kiemelkedésekről van szó. Ez a felismerés már definitív jegyként jelenik meg a táj és a környezet kapcsolatát vizsgáló tájökológia alföldi halmokra fókuszáló meghatározásában: „mesterségesen keletkezett, a térszínből érzékelhetően jól kiemelkedő magaslatok, amelyek keletkezési koruktól, funkciójuktól, földrajzi fekvésüktől függetlenül »halomszerű« formakincsei a síksági tájnak” (TÓTH A. 2004: 9). Eszerint az alak és a méret mellett alapvetően meghatározó a keletkezés módja, s ebből adódóan a természetes úton keletkezett kiemelkedések, illetve a kisebb laponyagok, buckák nem tartoznak a halmok kategóriájába.

A halmokról a régészetnek köszönhetően mára igen bőséges ismereteink vannak. A régészetben belül azonban nem általános a *halom* terminus használata, e tudomány ugyanis a kiemelkedések létrejötté alapján elkülönült típusokat tart számon (BEDE 2014a: 8). A halmok legtöbbje őskori, római kori vagy népvándorlás kori temetkezések sírhalma (kurgán), melyek közül a legkorábbiak közel 5000 évesek. Ezeket — illetve általában véve a régészeti értéket rejtő halmokat — némileg félrevezetően *kunhalom*-nak is mondják, ugyanis korábban ezzel a népcsoporttal kapcsolták össze a létrehozásukat.¹ Mivel az alföldi halmok legnagyobb része ebbe a csoportba sorolható, találkozunk olyan meghatározásokkal is, amelyek ebből kiindulva definiálják a (kun)halmokat: „többnyire ármentes helyen, nem nagy területen fekvő, viszonylag elég magas (5-10 m), messziről lapos, kúp- vagy félgömb alakúnak látszó emelkedések. Csaknem minden esetben régi sírhalom.” (GYÖRFFY 1921: 61). A méreteket illetően azonban tágabb keretekkel számolhatunk: „léteznek az alig fél méterestől a közel tizenegy méter magasságúig” (BEDE 2016a: 15), s átmérőjük is igen különböző lehet, jellemzően azonban 20–80 m között van (ECSEDY 1979: 14). A nagyszámú kurgán mellett a halmok másik csoportja újkőkori, bronzkori falvak, települések lakódombja (tell). Emellett halmok esetenként régi háborúk vagy nagy járványok tömegsíraiként is létrejöhetnek (testhalmok). Mindezeket túl kisebb számban középkori építmények alapjának magasítására is emeltek földhalmokat (motte) (BEDE 2014a: 8). Ezek átfogó megjelölésére az

¹ A *kunhalom* nyelvújítás kori kifejezés, HORVÁT ISTVÁN nyelvész-történész alkotta meg a 19. században, véleménye szerint ugyanis a halmokat a betelepülő kunok emelték (1825: 40–41). Rövidesen kiderült azonban, hogy a halmok nagy része más népekhez és sokkal korábbi időkhöz kötődik. Ennek ellenére a köznyelvben megmaradt ez a megjelölés.

utóbbi időben kezdik használni a *halom* terminust a régészeti szaknyelvben is (BEDE 2014a: 6). Eszerint a *halom* megjelölés a régészek számára kizárólag ember alkotta kiemelkedésekre vonatkozik, melyek elterjedési köre azonban nem korlátozódik az Alföldre, s méreteik a természet és az ember tájátalakító tevékenységének eredményeképpen igen különbözőek lehetnek.

A fenti és a hasonló meghatározások természetszerűen a tudományos kategorizáció sajátosságait mutatják, bennük olyan definitív jegyekkel, amelyek alapján egyértelműen megállapítható, hogy egy-egy kiemelkedés az adott tudomány szempontjából halomnak, illetve adott halomtípusba tartozónak tekinthető-e, vagy sem. Ránézésre azonban nincs különbség a halmok között attól függően, hogy hogyan alakultak ki, s ezzel összefüggésben az elkülönítésük csak régészeti feltárással lehetséges. Ezzel együtt az alföldi nép halmoknak tekinti és nevezi az egyéb „halmoszerű” természetes és mesterséges kiemelkedéseket is. A természetes kategorizáció ugyanis sokkal inkább prototípus alapú, és a családi hasonlóság elve mentén működik. Ez azt jelenti, hogy a mindennapokban működtetett kategóriáinknak jobbára nincsenek éles határai, és nem feltétlenül állapítható meg a definitív jegyek listája, de még akár egy vagy több olyan tulajdonságjegy sem, amelyben egy kategória minden tagja osztozik. Ez a fajta kategorizáció a hétköznapi kommunikáció szóhasználatának alapja. A köznyelvben és a különböző regionális változatokban ráadásul eltérések is mutatkozhatnak a szójelentéseket illetően, többek között a földrajzi környezet is hatással lehet rá, s a jelentésviszonyok időben is változhatnak. Érdemes ehhez végigkövetnünk, hogy mit mutatnak a nyelvemlékeink, illetve mi jellemzi a szinkrón nyelvhasználatot, azaz mit tud mondani a nyelvészet a *halom* szó jelentéséről: hogyan használták és használják az emberek ezt a szót.

A szláv eredetű, ’kis domb, halom’ alapnyelvi jelentésű *halom* szót korán átvették a magyarok, a legkorábbi nyelvemlékünk már a magyar nyelv szerves részeként mutatja: 1055: ad *luazu holma*, *Serne holma* (vö. BÁRCZI 1951: 43, 57). Az ómagyar korra vonatkozóan az oklevelekben előforduló helynévi és közsői szórványok, illetve a mellettük álló latin nyelvi minősítések alapján egy általánosabb ’alacsony domb’ elsődleges jelentése valószínűsíthető (TESz.). A 14. századtól fennmaradt szójegyzékeink jellemzően a latin *collis*, *monticulus*, *colliculus*, *tumulus* latin fajtajelölőkkel, valamint a német *Hubel* (*Hübel* ~ *Hügel*), *bühel* vagy a *berglin* (*Berglein*) ’hegyecske, kis hegy’ (Pesti) megfelelőikkel értelmezik (mindezekre lásd RMG1.), azaz szintén általában véve ’kisebb földfelszíni kiemelkedés, földhányás’ jelentését adják meg. A *tumulus* és a német *Grab* ’sír’ értelmezések alapján azonban emellett ’sírdomb’ jelentését is valószínűsíthetjük (vö. RESZEGI 2004). Ez azt jelzi tehát, hogy ember alkotta kiemelkedéseket is jelölhettek a szóval, s az összetett szavakban való használata is egyértelműen ezt támogatja (pl. *kőhalom*, vö. még a szónak a *halmozás*, *halomlás* alakjait, amellyel mesterséges földhányásokat, határhalmokat jelöltek, TAKÁCS 1987: 78). A későbbiekben is egymás mellett élhetett a természetes és a mesterséges földdomborulat jelentés, esetleges

területi különbségekkel számolhatunk viszont abból a szempontból, hogy melyik jelentés-összetevőt tekintik inkább meghatározónak, s ezzel összefüggésben az elsődleges jelentés vonatkozásában is természetesek az eltérések (vö. pl. HEFTY 1911: 208–209, SZABÓ 1999: 85). Napjainkban a legtöbb helyről az általános ’alacsony domb’ jelentésben való használatot rögzítették elsődleges jelentésként, de több helyütt a ’mesterséges földhányás’ jelentését közlik elsődlegesként a szónak, Kanizsa környékén pedig ’nagyobb, meredekebb domb’ értelemben használatos (FKnT.).

A jelentés kérdésének árnyalásában egy-egy térség kapcsán az emberek táj-felfogására utaló régi iratok is segíthetnek: egy 1796-os határper szerint például „a Szentessy Lakossoknak olly a közönséges Szokássok hogy legg kisebb döbörstöt és legg inkább pedig régi határt ábrázoló helyeket kincs keresés színe alatt azonnal el hánnyák s fel ássák” (vö. BEDE 2008: 10–11, TAKÁCS 1987: 93). Az efféle szövegrészek alapján bizonyos, hogy az embereknek évszázadokkal ezelőtt — tehát a régészeti feltárásokat megelőzően — is voltak olyan tapasztalatai, hogy a halmok gyakorta rejtenek magukban valamit (jellemzően csontokat vagy homokot, köveket), s ez alapján más halmokról is feltételeztek hasonlót.² Hogy ezt mennyire tekintették a halmok meghatározó jegyének, az már más kérdés.³ A jelen nyelvhasználat és a nyelvi kategorizációra utaló források szerint mindenestre nyelvi szempontból inkább egy általánosabb és rugalmasabb *halom* fogalommal számolhatunk, a továbbiakban ezért ennek megfelelően én is átfogóbban értelmezem a *halom* lexémát, s *halom*-nak tekintem mindazokat a helyeket, amiket annak (is) mondtak és mondanak (hasonló elvű elemzésekhez vö. PÁSZTOR 2012, 2022). Ebből a szempontból pedig a kiemelkedés jelleg, illetve a halomszerű forma tűnik alapvetően lényeges tulajdonságjegyek (tehát a hosszan elnyúló földhátak nem tartoznak ide).

Arra is mindenképpen utalnunk kell, hogy a különböző módon létrehozott halmok a területet a későbbiekben benépesítő emberek számára már a táj szerves részét képezték, jól ismerték és különböző funkciókban használták őket, ez pedig szintén hatással lehetett a *halom* fogalmára. A legmeghatározóbb szerepet a tájékozódásban töltötték és töltik be ma is. A halmok fél métertől 11 méterig terjedő magasságukkal ugyan a hegyvidékek kiemelkedéseihez képest elhanyagolhatók, az alföldön azonban ez a szintkülönbség már ténylegesen szembeötlő. Egyrészt távolról is jól láthatók, másrészt a halomról nagyobb távolságokat be lehet látni. A halmokat emellett más gyakorlati célokra is használták: az előbbiekkal is

² A néprajz tudománya többek között ezt a jellegzetes viszonyulást tanulmányozza, s ez alapján határozza meg a halmokat (vö. NéprLex. *halom*).

³ SZILÁGYI N. SÁNDOR nyelvi világmodelljében ennek elkülönítésére szolgál a fogalmi jegyek és a nyelvi minősítés feltételeinek elkülönítése, az utóbbi „azoknak az ismérveknek az együttesét [jelenti], amelyek alapján el tudjuk dönteni, hogy mi melyik nyelvi kategóriába tartozik” (1996: 39).

összefüggésben, gyakran szolgáltak például őrhelyként, de határhalmokként is,⁴ sok halom a határvonalak konzervativizmusából adódóan napjainkban is közigazgatási határvonalon áll (vö. ehhez BEDE 2008: 7–8). Emellett a halmok egy részén épületeket emeltek: igen jellemzőnek számítanak az Árpád-korban, majd a késő középkorban vallási okokból és céllal épült templomok, de más építményekkel is találkozhatunk rajtuk. Az sem ritka, hogy újra sírhelyként vagy temetőként használták a halmokat, erre még ma is találunk példákat (i. m. 10).

A halmok tehát a tér viszonylag jól elkülönülő részei, amelyek a különböző hozzájuk kapcsolódó funkciókkal együtt a kognitív térkép fontos szervező elemei, éppen ezért jellemzően nevet is kaptak. A névadás ugyanis szintén fontos térszervező mechanizmus, a névadással elkülönítjük az adott helyet a tér más részeitől, identitást adunk neki. A halomnevek kapcsán pedig elmondható, hogy jellemzően természetes névadással alakultak, s minthogy jobbra nincs mellettük hivatalos névváltozat, ezért nem jellemző, hogy ezeket a „népi” neveket — még az esetleg kevésbé szalonképes névváltozatokat is — ne tekintenék neveknek. (Erre legalábbis az általam végzett helynévgyűjtés során nem volt példa, míg például az utcanevek vagy a víznevek kapcsán rendre találkozhatunk ezzel a fajta viszonyulással.) Ebből a szempontból ugyanakkor nyilvánvalóan e névfajta kapcsán is számolnunk kell valamilyen mértékig a térképi névírás és általában véve az írásbeliség hatásával. A halomnevek kapcsán a névszerkezet, mint majd látni fogjuk, viszonylag egységes, s a földrajzi köznévi névrészek sem mutatnak túl nagy változatosságot, így jellemzően nem okoz problémát, hogy a halomnév terjedelmét megállapítsuk.

Előfordul persze az is, hogy egy halomnak nincs és nem is volt neve, ez nagyobb eséllyel a félreeső, kisebb, jellegtelen, funkciótlan kiemelkedések esetében merül fel (vö. BEDE 2016b: 9). A névtelen kiemelkedések esetében azonban sokkal valószínűbb, hogy egyszerűen csak nem maradt fenn a halomnév írásos említése, napjainkra pedig már nem ismerik azt. Ez viszont szorosan összefügg azzal, hogy a táj használata és ismerete mára átalakult, az emberek nincsenek olyan közvetlen mindennapos viszonyban a határral, mint korábban, s a határhoz kapcsolódó névanyag egy része is fokozatosan feledésbe merül. Többek között ezért is van kitüntetett jelentősége a helynévgyűjtéseknek. A nevek a korábbi idők lenyomatai, őrzői, általuk kiveszőben lévő kulturális ismeretanyag őrizhető meg az

⁴ A régészet hangsúlyozza a *határhalom* és a *határdomb* közötti különbségtételt is. A határhalmokat elsődlegesen nem határjelölő céllal emelték, de később erre a célra használták őket, míg a határdombokat eleve ezzel a céllal hordták össze: „Olyan kis alapátmérőjű és alacsony (jellemzően 1–3 m szélességű és 0,5–1,5 m magasságú) földhányások (dombocskák), melyeket a középkor óta települések, birtokok közigazgatási határvonalai mentén, bizonyos távolságra egymástól, kifejezetten határjelölési céllal emeltek, tetejükbe sok esetben faragott követ ástak” (BEDE 2014a: 6, TAKÁCS 1987). Esetenként a határjelölésre használt halmok tetejére is került határdomb, hogy egyértelművé tegye a határjelölő funkciót.

utókor számára, amelynek elemzésével közelebb juthatunk a régi korok világához, térszemléletéhez, térhasználatához stb.

Ennek szemléltetésére a Hajdúnánási és a Balmazújvárosi járás (11 település: Folyás, Görbeháza, Hajdúnánás, Polgár, Tiszagyulaháza, Újtikos; valamint Balmazújváros, Egyek, Hortobágy, Tiszacsege, Újszentmargita) 246 névvel jelölt halmának és esetenként halomcsoportjainak neveit (a lexikális különbségeket mutató névváltozatokat tekintve 331 nevet)⁵ elemzem több szempontból. A névanyag legnagyobb hányada a 18–19. századtól adatolható, noha vannak régebbi, esetenként a középkorig visszavezethető nevek is. A legkorábbi adatok azonban mindössze azt jelzik, hogy a halomnév akkor már rövidebb-hosszabb ideje bizonyosan használatban volt. A nevek mintegy fele azonban a 21. századi gyűjtések alapján már nem ismert, ez sok esetben magának a halomnak a pusztulásával is összefügg. A névgyűjtések tehát ebben a vonatkozásban is lényegében kulturális leletmentésnek tekinthetők.

A két járás névanyagának elemzése révén kirajzolódó eredmények nyilvánvalóan nem általánosíthatók a halomnevekre, de jó alapul szolgálhatnak más területek halomneveivel való összevető vizsgálatokhoz. Ugyanakkor a névanyag önmagában sem egységes: a névvel jelölt halmok megoszlása nem egyenletes, noha a két járás területe hasonló, a délebbre eső Balmazújvárosi járásból való a halomnevek kétharmada.

2. Elsőként a névadási motívumokat, a nevekbe sűrített narratívákat tekintem át. Ennek kapcsán ismeretes, hogy a helynevek a megjelölt hely egy, legfeljebb két tulajdonságjegyét sűrítik magukba, s ezért a legszembetűnőbb tulajdonságok azok, amik nyelviileg kifejeződnek a névben (vö. HOFFMANN 1993: 43). Ezáltal a név kitűnően betölti a feladatát, a névben is megjelölt tulajdonságjegy révén egyértelműen azonosítja a denotátumát. A *Köves-halom* névben például egyrészt megjelenik a hely fajtájának a megjelölése, azaz hogy kiemelkedésről, halomról van szó, másrészt kifejeződik a hely azon tulajdonsága, hogy a felszínén és a mélyebb rétegeiben is nagy mennyiségben találtak köveket. A nevek elemzése révén tehát feltárható a névadás korának tájszemlélete, hogy mik számítottak olyan szembeötlő tulajdonságjegyeknek, amik a nevekben nyelviileg is megjelentek. Elemzésünkkel a táj egykori természeti és társadalmi viszonyaira, korábbi történetére is következtethetünk.

A halmok megjelölésére jellemzően földrajzi köznévi utótaggal álló kétrészes nevek voltak és vannak használatban. A nevek utótagja túlnyomórészt a *halom* földrajzi köznév, ennek a dominanciája a legkorábbi adatoktól kezdve napjainkig érvényes. Főleg a kisebb kiemelkedések megjelölésére szerepel a *laponyag* is,

⁵ A morfológiai különbségeket is figyelembe véve ez a szám magasabb: mintegy 370 névváltozatról beszélhetünk.

ez azonban fokozatosan elvesztette a produktivitását. Ezek mellett viszonylag nagyobb számban használatos a *domb* is, amelynek a jelenkor felé haladva egyre nő a névalkotó szerepe. Elvértve a *hegy* földrajzi köznév is előfordul az alföldi halmok neveiben. A továbbiakban csupán a nevek előtagjaira fókuszálok, ezek ugyanis azok a névösszetevők, amelyek alapján a halmok tulajdonságai, a nekik tulajdonított jegyek felfejthetők.

2.1. A vizsgált területen a leggyakoribb halomnévadási mód az volt, hogy más helyekhez, jellemzően határrészhez s nem ritkán ember alkotta helyhez képest jelölték meg a kiemelkedést, például Újszentmargitán emelkedik a *Margita-domb* (SZÉP 2025),⁶ Újtikoson a *Tikos-domb* (SZÉP 2024), a Vidiföldön a *Vidi-halom* (Hajdúnánás, PÁSZTOR–RESZEGI 2024), a Gucsiton a *Gucsit-laponyag* (Balmazújváros, E. NAGY–TÓTH 2025). Az egyeki *Földvár-halom* arról kapta a nevét, hogy tőle délre földvár nyomai látszanak (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), a tiszacsegei *Posta-laponyag* (SURÁNYI–VÉKONY 2025) pedig arra utal, hogy mellette vezetett a postai út a 18. században (PAPP 1967: 15); vö. még Balmazújvárosról *Karinkó-laponyag*, *Malátom-halom*, *Nyíró-laponyag* (E. NAGY–TÓTH 2025), Egyekről *Nyírházi-halom* (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), Polgárról *Fátyolfenéki-domb* (VÉKONY 2024) stb. Ezek a nevek rész–egész viszonyt, de térbeli érintkezést, szomszédságot, közelséget is kifejezhetnek, s esetükben különböző helyfajtákhoz történhet a viszonyítás. A lokális viszony megjelölése általában véve is igen gyakori névadási indíték: a mentális térképünkön reprezentált téri viszonyok döntő hatással vannak a helyek fogalmi és nyelvi konstruálására is. Ez a megnevezési mód persze bizonyos értelemben éppen nem a halmokat helyezi a fókuszba, hanem a másik helynek és nevének fontosságát mutatja.

A halomnevek nem ritkán — mára határrésszé vált — Árpád-kori települések neveit őrzik (pl. a hortobágyi *Csécs-halom*, *Derzsi-halom*, *Mátai-halom*, E. NAGY 2025), jelentős segítséget nyújtva ezáltal a középkori települések lokalizálásában. A már említett *Vidi-halom* előtagjában a határrésznek is nevet adó egykori Vid település neve rejlik, az Árpád-kori Csehi falut a *Cseh-halom* neve alapján valószínűsítik a hajdúnánási határ közelébe, Tiszavasvári területére (vö. NÉMETH 2023: 89).

A régi vízrajzi viszonyok is megjelenhetnek a nevekben, kifejezve azt, hogy a halom valamely víz közelében áll: *Hejő-halom* (< *Hejő* patak, Tiszacsege, SURÁNYI–VÉKONY 2025), *Sáros-ér-halom* (Hortobágy, E. NAGY 2025), *Utas-ér-halom* (Hajdúnánás, PÁSZTOR–RESZEGI 2024), *Cseh-fertő-laponyag*, *Kisistók fokja halom* (Egyek, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025).

A lokális viszony kifejezése, amint a fenti példák is jelzik, többféleképpen is történhet. A jelzett típusok mellett viszonylag gyakorinak mondható az is, hogy a helyzetük alapján nevezték el a halmokat. Itt tehát a lokális viszony nem a másik

⁶ A neveknek az első említésekor adom meg a forrását, a további előfordulásoknál nem tüntetem fel.

hely megnevezésével konstruálódik, hanem egy kitüntetett nézőpontból, jellemzően a település belterületéről nézve jelölik meg a kiemelkedés helyzetét, pl. a *Belső-halom ~ Végső-Hármas-halom, Faluvég-halom, Középső-halom, Külső-halom* (E. NAGY 2025), *Északi-domb* (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025). A *Mérföldes-halom* arról kapta a nevét, hogy Tiszacsege és Egyek egyaránt egy mérföldre volt tőle (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025). A görbeházi *Egyes-domb, Kettes-domb, Hármas-domb* és *Négyes-domb* nevek a település központjától távolodva jelölik meg a halmokat (SZALATYÁN 2024). Ide sorolható az egyeki *Határ-laponyag* (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), illetve a Tiszacsege és Újszentmargita határában fellelhető *Határ-halom* név is (SURÁNYI–VÉKONY 2025), amelyek egyúttal a régi vagy akár a jelenkori határviszonyokról is tájékoztatnak.

2.2. Gyakori névadási indíték, hogy a halmot a tulajdonosáról vagy olyan személyről nevezik el, akihez valamilyen módon kötődik a kiemelkedés: a balmazújvárosi *Lós-laponyag* arra utal, hogy Lós Bálint pástor kunyhója állt rajta (E. NAGY–TÓTH 2025), a hortobágyi *Bajnok-halom ~ Bajnok-laponyag* a 18. század végén élt Bajnok Miklós számadó juhászról kaphatta a nevét (E. NAGY 2025). A szintén hortobágyi *Szász János laponyagja ~ Szász-halom* névváltozatok is a nevezett személyhez való viszonyt jelzik (E. NAGY 2025). Az egyeki *Fene-halom* Fene Mihály egyeki sörös gazda nevét viseli, aki a 18. században a területet legeltetés céljából bérelte (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025). A hajdúnánási *Kántor-domb* arra utal, hogy a 20. század elején Nagy Károly kántornak volt itt illetményföldje, a *Nagy Imre-halom* név pedig azt jelzi, hogy a halom Nagy Imre illetményföldjén emelkedett (PÁSZTOR–RESZEGI 2024). A *Deák halom ~ Ferenc deák halma* nevekben 18. századi tiszacsegei lakos neve rejlik (SURÁNYI–VÉKONY 2025). Több hasonló példa mellett olyan nevek kapcsán is egyértelműen valószínűsíthetjük a személyhez való viszony kifejezését, amelyek esetében a tulajdonosról már nincsenek a fentiekhez hasonló konkrét adataink: többek között a hajdúnánási *Jankó-halom* (PÁSZTOR–RESZEGI 2024), a balmazújvárosi *Benedikó-laponyag* és *Lovász-laponyag* halomnevek esetében is erről lehet szó (E. NAGY–TÓTH 2025).

A személyt jelölő szót tartalmazó halomnév persze komplexebb asszociációkat is magába sűrít, a polgári *Csősz-halom*-ról ezt olvashatjuk: „onnét jó szét lehet látni, oda felfelment a csősz, a gunyhója is ott vót” (GÖRÖMBEI 1965: 10). A helynév tehát a *csősz* személye mellett a feladatát s a kiemelkedés őrhalm funkcióját is felidézi. Azt is érdemes megjegyezni más oldalról, hogy a birtokviszonyt nem csupán személyt jelölő szóval fejezhetik ki: egyházi tulajdonban volta jelenik meg az egyeki *Templomos-domb* nevében (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025).

2.3. A halmok a környék fölé magasodtak, s így az egyébként vízjárta területeken minden időben szárazon maradtak, ezért szívesen emeltek rajtuk különböző építményeket. Ezáltal viszont alapvetően megváltozott a tájalelem arculata, új száliens tulajdonságjegy épült be a mentális térképekbe, ami a névadásra is hatással

volt. A nevek révén ezek a ma már nem feltétlenül álló építmények is rekonstruálhatók. Középkori templomhelyekre vagy egyéb vallásos objektumokra utalnak a hajdúnánási *Tedeji-templomdomb* (PÁSZTOR–RESZEGI 2024), a hortobágyi *Zámi-templomdomb* (E. NAGY 2025), az egyeki *Kereszt-halom* nevek (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025). Valószínűleg ide tartozhat a hortobágyi *Kép-halom* név is, a halmon képoszlop állhatott (vö. KATONKA–KISS 2022: 65–67, CzF. *képoszlop*, vö. még PERGER 1994). Temetkezésre, tömegsírokra utal a hajdúnánási *Test-halom* (PÁSZTOR–RESZEGI 2024) és a polgári *Kálvária-domb* (VÉKONY 2024). A vízállásos határrészekeken emelkedő halmokra gyakran egyéb épületeket, szálláshelyeket emeltek, s ez szintén megjelenhet a megnevezésükben: *Csűr-domb* (Polgár, VÉKONY 2024), *Filagória-halom* (Tiszacsege, SURÁNYI–VÉKONY 2025), *Szállás-halom* és *Kosár-halom* (Hajdúnánás; < *juhkosár* ’vesszőfonatú pásztorépítmény, karám’, PALÁDI-KOVÁCS főszerk. 2001).

Az eddigiekben bemutatott névadási módokkal magyarázható a halomnevek döntő hányada. Ez azt mutatja, hogy — legalábbis a vizsgált területen — a halmok már az ember által birtokba vett és formált táj részeként konceptualizálódnak és konstruálódnak meg nyelvileg.

2.4. A fenti megállapítás a kiemelkedéseket borító vagy a környezetükben lévő élővilágra utaló halomnevek kapcsán is jórészt érvényesnek mondható. Az ide tartozó nevek száma az előző típusokhoz képest összességében jóval kisebb, s ezek nagyobb hányada növényzetre utal. Segítségükkel jórészt az egykori földhasználati és gazdálkodási viszonyokra következtethetünk: *Dinnyés-halom* (Egyek, Hajdúnánás, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025, PÁSZTOR–RESZEGI 2024), *Dinnyés-laponyag* (Tiszacsege, SURÁNYI–VÉKONY 2025), *Kenderes-halom* (Egyek, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), *Kenderes-laponyag* (Tiszacsege, SURÁNYI–VÉKONY 2025), *Borsós-laponyag* (Hortobágy, E. NAGY 2024), *Szőlő-halom* (Balmazújváros, E. NAGY–TÓTH 2025), *Nyárjas-halom* ~ *Eperjes-halom* (Egyek, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), *Parajos-halom* (Hortobágy, E. NAGY 2025), *Tökös-halom* (Egyek, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), *Lopó-halom* (< *lopótök*; Hajdúnánás, PÁSZTOR–RESZEGI 2024). Növényzetéről nevezhették el a balmazújvárosi *Szőrös-halmo*-t is (E. NAGY–TÓTH 2025), a másutt is előforduló névről PESTY FRIGYES 19. századi helynévgyűjtésében a következőket találjuk: „elnevezését azon nehéz kaszálható fütől vette a mi a’ kasza előtt mint valami szőr szál elcsúszik” (Tápiógyörgye), „azon néhány szálfű — ballangkóró, gaz tenyészik — innen vette nevezetét” (Tass, Pesty 1864/33). A név tehát valószínűleg a *szőrfű*-nek is nevezett növénynévvel áll kapcsolatban (CzF.). A folyási *Csicseri-halom* előtagja lehet növénynév: ’egyfajta borsó’ vagy állatnév: ’pacsirta, illetve kabóca’ (ÚMTsz., PORCZIO 2024).

A növényvilágra utaló nevekhez képest még kisebb az állatnévi előtagú halomnevek aránya, ezekben az állattartás mellett a természetes élővilág is megjelenik, pl.

a Hortobágyon és Egyeken is előforduló *Bivaly-halom* (E. NAGY 2025, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025) a hajdúnánási *Kutya-domb* és *Fürj-halom* (PÁSZTOR–RESZEGI 2024), a tiszacsegei *Sólyom-halom* (SURÁNYI–VÉKONY 2025), és a polgári *Bibic-halom* (VÉKONY 2024).

Elvértve az élettelen környezet, a kiemelkedés jellegzetes anyaga is feltűnik a nevekben, amint azt a balmazújvárosi *Köves-laponyag* (E. NAGY–TÓTH 2025), a hajdúnánási *Köves-halom* (PÁSZTOR–RESZEGI 2024) és a polgári *Homok-domb* (VÉKONY 2024) nevek példázzák.

2.5. Csupán néhány esetben nevezték el a halmokat a kiemelkedés valamely elsődleges perceptuális jegyről. Ezek jórészt vizuálisan érzékelhető jegyek: a kiemelkedés színére utalhat a hajdúnánási *Veres-halom* és *Fekete-halom* név (PÁSZTOR–RESZEGI 2024), méretre utalnak az Egyeken és Balmazújvároson is előforduló *Nagy-halom* és az egyeki *Fél-halom* (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025, E. NAGY–TÓTH 2025), illetve a hortobágyi *Apró-laponyagok* nevek (E. NAGY 2025). A legjellemzőbb ezen a nagyobb kategórián belül az alakra utalás, ez jelenik meg az egyeki *Görbe-Szék-halom* név előtagjában (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), valamint a több településen is előforduló *Csonka-halom* (Egyek, Tiszacsege, Polgár, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025, SURÁNYI–VÉKONY 2025, VÉKONY 2024) és *Lyukas-halom* (Hajdúnánás, Egyek, Tiszacsege, Újszentmargita, PÁSZTOR–RESZEGI 2024, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025, SURÁNYI–VÉKONY 2025, SZÉP 2025) nevekben. A *Lyukas-halom* típusú nevek azonban ennél komplexebb magyarázatot igényelnek. A halmokhoz ugyanis igen gyakran hiedelmek, történetek kapcsolódnak. A legtöbb legenda elásott kincsekhez és annak kereséséhez fűződik, s ezzel összefüggésben teljesen általános volt a halmok bolygatása, megásása, vö. *Ásott-halom* (Egyek, Tiszacsege, Polgár, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025, SURÁNYI–VÉKONY 2025, VÉKONY 2024), *Vágott-laponyag* (Hajdúnánás, PÁSZTOR–RESZEGI 2024). (A hajdúnánási Lyukas-halom bolygatásairól lásd BÁRCZI–HORVÁTH–PETŐ–DANI 2012: 27–28 ábráit. A nevekhez kapcsolódó hiedelmekről részletesebben lásd a 2.8. pontban írottakat.)

Elenyésző azoknak a neveknek a száma, amelyek valamilyen egyéb érzékszervi benyomásra utalnak, de itt említhető az egyeki *Böggő-halom*, amely a helyiek szerint farkasok hangjára utal (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), a hajdúnánási *Rothadt-halom* pedig vízállásos területen emelkedett, s a rothadó növényzet szagáról kaphatta a nevét (PÁSZTOR–RESZEGI 2024).

2.6. A halmok körében ugyanakkor megjelenik egy sajátos névadási motívum, egy sajátos névadói szemlélet is, ami más helyfajták körében kevésbé jellemző. A halmokat ugyanis nem ritkán egymás közelében, akár egymás közvetlen szomszédságában emelték, ezeket pedig jellemzően közösen jelölték meg, s ezért a területen több település határában is találkozunk a *Kettős-halom* (Balmazújváros, Hortobágy, Egyek, Tiszacsege, E. NAGY–TÓTH 2025, E. NAGY 2025, CSEPREGINÉ

FEHÉR–E. NAGY 2025, SURÁNYI–VÉKONY 2025), *Hármas-halom* (Hortobágy, Hajdúnánás–Polgár, E. NAGY 2025, PÁSZTOR–RESZEGI 2024) nevekkal. Ezek az esetek felében határhalmokat jelöltek, a határ mellett mindkét vagy mindhárom település oldalán állt egy-egy halom. Több halmot jelölt a *Hét-laponyag* is Hortobágyon (E. NAGY 2025) és a *Hármas-Kecskés-halom* Tiszacsegén (SURÁNYI–VÉKONY 2025).

Az is gyakran előfordult, hogy nagyobb halmok mellé vagy a közelükbe kisebb halmokat is emeltek, s ezeket a későbbiekben azonos módon nevezték meg, és a *Kis-* és a *Nagy* előtaggal ellátva különböztették meg őket: *Kis-Szálla-halom – Nagy-Szálla-halom* (E. NAGY–TÓTH 2025), *Kis-Mérőföldes-halom – Nagy-Mérőföldes-halom* (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025), *Kis-Rothadt-halom – Nagy-Rothadt-halom* (PÁSZTOR–RESZEGI 2024) stb. Efféle névpárok másodlagosan is létrejöhetnek, azaz az egyik már névvel jelölt halom neve vonódhatott át egy közeli halomra, s ezért volt szükség a megkülönböztető előtagra. Az idetartozó nevek tehát nem általában véve árulkodnak a halmok magasságáról, hanem az összetartozó halmok közül jelölték a kisebbet és a nagyobbat. Mára sok esetben a *Kis* előtaggal álló halmoknak nyoma sincs, ezeket jobbára elszántották, s ezzel összefüggésben a közelében álló nagyobbik halom korábban *Nagy* előtaggal álló neve megrövidült, mivel már nem volt szükség a megkülönböztető jelzőre (pl. hajdúnánási *Lopó-halom*, *Fürj-halom*, *Rothadt-halom*, PÁSZTOR–RESZEGI 2024).

2.7. A halomnevek egy részét nem a fenti jellegzetes sémák alapján hozták létre, hanem az adott hely egyedi sajátosságát fejezték ki benne. A hortobágyi *Heverő-halom* például ZOLTAI LAJOS 1908-as régészeti feltárása alapján kapta ezt a nevét, benne ugyanis egy karcsontok nélküli tetemet találtak (E. NAGY 2025). Hozzá kapcsolódó eseményről vagy a funkciójáról kaphatta a nevét a polgári *Akasztó-halom*, amelyről úgy tartják, hogy „A káptalanyi cseléccsig éccer összeveszett. Jó összevették a pallót, úgy, hogy az égygyik a másikának a házat fél izs gyújtotta. A gyújtogatót ezenn a hejénn akasztották fél.” (TERGE 1968: 46).

2.8. Az előbbi magyarázat is jelzi, s már utaltam is rá, hogy a halmokhoz igen gyakran hiedelmek, történetek kapcsolódnak (ehhez bővebben lásd például BEDE 2014b), melyek szintén megjelenhetnek a nevekben. A halmokba rejtett kincs legendája például gyakran expliciten megjelenik a nevekben is: *Kincses-domb* névvel találkozunk Polgáron (VÉKONY 2024), *Kincses-laponyag*-gal Hortobágyon (E. NAGY 2025), Hajdúnánáson *Pénzes-halom*-nak is mondták a megásott Lyukas-halmot (PÁSZTOR–RESZEGI 2024). Így magyarázzák a hajdúnánási *Lopó-halom* nevet is: „Azt tartják, hogy Szent György nap éjtszakáján ki kell erre a halomra ülni és figyelni, hogy hol csapódik fel a láng, mert ott kincs van elásva” (MOLNÁR 1938: 14).

A hajdúnánási *Rác-domb* vagy másképpen *Test-halom* nevek annak a történetnek állítanak emléket, hogy ide temették az egykori Vid faluból a nánási hajdúkra

támadó rácoakat a nagy összezsapás után (vö. DANKÓ 1956). Több halomhoz a török időkre visszamenő hiedelem kapcsolódik, pl. az egyeki *Strázsa-halmo*-t és *Gyenge-halmo*-t a hagyomány szerint a törökségi időkben hordták össze a falubeliek, az előbbi tetejéről jelzőtüzeket adtak, az utóbbi a magyar vitézek győzelmét hirdeti (CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025). A hajdúnánási *Kakas-halmo*-t állítólag a helyiek által gyűlölt s kakasként emlegetett törökről nevezték el, aki itt épített kastélyt (PÁSZTOR–RESZEGI 2024).

Amint a fenti példák is jelzik, esetenként ma már nem is tudjuk eldönteni, hogy a halmokhoz kapcsolódó történet indukálta a nevet, vagy a név mozgatta meg a későbbi névhasználók fantáziáját, miután az eredeti névadási motiváció már elhalványult, az utóbbi révén jönnek létre a népetimológias magyarázatok. Ilyen másodlagos magyarázat kapcsolódik a Debrecen és Balmazújváros határán emelkedő *Szálka-halom*-hoz is, mely szerint a halom a két város pásztorai szemében örökös szálka, vagyis veszekedés tárgya volt (a név valójában személynévből alakulhatott). További izgalmas magyarázatok születtek a balmazújvárosi *Kárhozott-halom*, a Polgár és Hajdúnánás határhalmát jelölő *Király-domb* stb. nevekhez. Az előbbi kapcsán PESTY gyűjtésében ezt olvashatjuk: „neve eredetről a’ monda azt tartja hogy 1797 ben Debreczen és Ujváros között támadt határ villongás alkalmával – két ki halgatott Debreczeni tanú – Czula és Baka bö csizmájukba debreczeni homokot tévén – e’ dombra álva a’ küldötség előtt le tették a hitet: – hogy ők azon helyen Debreczeni földön állanak – amiért a köz vélemény szerint mind ketten későbbben Szemei világát el veszítvén; – el kárhoztak.” (Pesty 1864/38: 53a). Egy másik helyi magyarázat szerint a Semsey családnak volt itt, a halomban pincéje, a dézsmát oda kellett behordani, ami miatt sokat átkozták azt a pincét, s ezért lett a fölötté emelkedő domb neve *Kárhozott-halom* (E. NAGY–TÓTH 2025). A *Király-halom* neve a hagyomány szerint onnan ered, hogy Mátyás király egykor e vidéket járta a lovával, amikor utolérte a Tisza áradása. Erre a kis dombra menekült, az ott lévő ház gazdája pedig szívesen fogadta, s ezért cserébe utóbb a király megajándékozta mindazzal a földdel, amit csak a dombról be lehetett látni. A gazda hálából róla nevezte el a halmot (PÁSZTOR–RESZEGI 2024).⁷

3. Új eredményeket hozhat a teljes nyelvterületre kiterjedő helynévgyűjtés névföldrajzi, szóföldrajzi szempontból is. Ennek szemléltetésére egyetlen példát említek csupán a vizsgált két járás névanyaga alapján: a halomnevekben nagy számban elforduló *laponyag* földrajzi köznév vonatkozásában. A köznyelvben ma már nem használjuk ezt a szót, de a Tiszántúlon a 19. századig általános használatú volt (vö. PESTY FRIGYES gyűjtésében Kunhegyesről: „Laponyagok vagy szántható alacsony dombok a Roffi Nafy ér, Kárászos és Sáfrán laponyagok”, Pesty 1864/22:

⁷ Ez a fajta viszonyulás, hiedelmek, mondák kapcsolása a kiemelkedésekhez és a kiemelkedések nevének népi értelmezése persze nem sajátosan az alföldi halmokhoz kapcsolódik; teljesen általános a hegyvidékeken is.

139, lásd még TORMA 2008: 272, 274), és néhol még ma is él. A vizsgált területen ugyanakkor a *laponyag* szónak egy sajátos használata is kimutatható. Ennek megvilágításához mindenekelőtt a földrajzi köznév etimológiáját és jelentését, illetve a helynevek alapján megmutatkozó használatát kell körüljárunk.

A *laponyag* lexéma alapszava a *lapos*, *lapály*, *lapít* szavakkal azonos, ebből alakult ki a szónak az Alföldön általános 'kisebb kiemelkedés' jelentése, s lapos földdomborulatokat, relatíve kisebb halmokat jelölhettek vele. Egy 1397. évi határjárásból idézhető először a szó ebben a szerepben: *laponyaghalm* (HAAN–ZSILINSZKY 1877: 16, idézi: TORMA 2008: 273), korai adataihoz vö. még 1521: Ad monticulum *hatharlaponyaghalma* nominatum (Oklsz., TESz.), 1521: Vnam metam terream Keweshalomhatha aliter *Hatharlaponyag* vocatam (TORMA 2008: 273). A legkorábbi adatok tehát azt mutatják, hogy a *laponyag* a *halom* és a *hát* szóval áll párban, illetve annak jelzőjeként szerepel. A hegyrajzi köznévi előtag kiemelkedések nevében egyáltalán nem példa nélküli, vö. *Halom-hegy*, *Halom-domb*. Ebben az elrendezésben az előtagként álló földrajzi köznév valamely jelentéskomponense kerül az utótaghoz, illetve a 'kiemelkedés' jelentéskomponenshez képest előtérbe. Ezzel magyarázható, hogy például a legáltalánosabban 'kiemelkedés' jelentésben használt *hegy* földrajzi köznév nem szerepel ilyen típusú szerkezetben előtagként, csak melléknévi *hegyes* alakjával találkozhatunk ebben a szerepben.

A korai példák emellett előrevetítik azt a későbbiekben jellemző tendenciát is, hogy a *laponyag* utótag igen gyakran váltakozik a *halom* utótaggal: a vizsgált két járásban is több példát találunk erre: Balmazújvárosról *Benedikó-laponyag* ~ *Benedikó-halom*, *Pápa-laponyag* ~ *Pápa-halom* (E. NAGY–TÓTH 2025), Hortobágyról: *Bajnok-laponyag* ~ *Bajnok-halom*, *Borsós-halom* ~ *Borsós-laponyag*, *Derzsi-laponyag* ~ *Derzsi-halom*, *Kincses-laponyag* ~ *Kincses-halom*, *Szász János laponyagja* ~ *Szász-halom* stb. (E. NAGY 2025). A névpárok azt is jelzik, hogy valójában nincs éles határ a két szó használata között, a *halom* és a *laponyag* nem különböző kategóriákat jelölt, az átfogóbb *halom* kategória egy része, a nem abszolút értelemben vett kisebb halmok jelölhetők *laponyag*-ként. A lexéma a nevekben további, a környezeténél magasabb földfelszíni formát jelölő szavakkal is váltakozik időnként: *Vágott-laponyag* ~ *Vágott-telek*, *Gucsit-laponyag* ~ *Gucsit-part*.

A szónak az Értelmező szótárban közölt jelentésmeghatározásában szerepel az a — GYÖRFFY ISTVÁN 1921-es tanulmányára visszavezethető — kitétel is, hogy a *laponyag* 'sík, rendsz. árvizes területen' emelkedik (ÉrtSz., GYÖRFFY 1921: 61). Ez azonban a régi térképek tanulságai és a 20–21. századi terepbejárások alapján nem feltétlenül tartható (vö. TORMA 2008: 274–275). A valóban vízállásos helyen emelkedő laponyagok száma alapján legalábbis a fenti kitétel általában véve nem

tekinthető száliens jelentéskomponensnek, inkább csak járulékos tulajdonságjegy lehet egyes halmok esetében.⁸

A *laponyag* esetében jóval kevesebben feltételezik, hogy a kialakulás módja is lényeges jelentéseleme lehet. Jellemzően ugyanis e kisebb kiemelkedéseket természetes földdomborulatoknak tartják (vö. pl. HEFTY 1911: 29). ZOLTAI LAJOS a debreceni határ laponyagjait vizsgálva kimutatta azonban, hogy ezek a kisebb, laposabb emelkedések többségükben a halmokhoz hasonlóan sírhalmok (1938: 6–7). Ez ugyanakkor általában véve a halmokhoz képest kevésbé lehetett lényeges tulajdonságelem a laponyagok esetében.

Annyi bizonyos, hogy a szó köznévként már jó ideje teret veszített, használata visszaszorult. A vizsgált terület halomneveinek egy részében — főleg a halmok sűrűsödési területein — ennek ellenére megőrződött a *laponyag* lexéma (napjainkban is adatható pl. Balmazújváros: *Gucsit-laponyag*, Hortobágyon: *Borsós-laponyag*, *Halas-laponyag*, *Holtember-laponyag*, E. NAGY 2025, Egyeken: *Bujár-laponyag*, CSEPREGINÉ FEHÉR–E. NAGY 2025). Ebben a régióban tehát a szó még ismert halomnevek elemeként. Bár látunk példát arra is, hogy mára a *halom* váltotta a már nem transzparens utótagot (pl. Balmazújváros: *Malátom-laponyag* > *Malátom-halom*, E. NAGY–TÓTH 2025, Hortobágyon: *Derzsi-laponyag* > *Derzsi-halom*, *Kincses-laponyag* > *Kincses-halom*, E. NAGY 2025).

A szó a nyelvterület más részén a 17. században ’völgy’ jelentésben is adatható (TESz., NySz.). Melléknévi *laponyagos* formájában a Csallóközben ’lapos, mélyen fekvő, lapályos’ jelentésben adathatók (MTsz., HEFTY 2011: 29). TORMA ISTVÁN szerint vízrajzi köznévi használatra utalhat a borsodi Sáta község PESTY FRIGYES gyűjtésében való leírása: „Sáta helység nevééről semmi bizonyos nem tudatik – némellyek szerént sok Laponyagja lévén Sártónak is mondatott” (Pesty 1864/12: 303, TORMA 2008: 275–276).

Hajdúnánáson a fenti két jelentéssel összefüggő használat figyelhető meg napjainkban. Ennek hátterében a *laponyag* mint halmot jelölő közszo használatának visszaszorulása, s ezzel párhuzamosan jelentésének elhomályosulása állhat. Utalnunk kell arra is, hogy ez a terület az alföldi halmok elterjedésének már az északi széle felé helyezkedik el, s noha halmokkal északabbra is találkozunk, összességében a Hajdúnánási járásban már jóval kisebb a halomnevek aránya, mint a tőle délebbre fekvő Balmazújvárosi járásban. A 18. században azonban még Hajdúnánáson is egyértelműen halmok megjelölésére lehetett használatban a *laponyag*, ezt igazolják a korból adatható *Vágott-laponyag* és *Süldős-laponyag* halomnevek (PÁSZTOR–RESZEGI 2024). A szó azonban összességében nem volt túl gyakori névalkotó elem itt ebben a funkcióban. A *laponyag* közszóként való hasz-

⁸ TORMA ISTVÁN az efféle túláltalánosítások veszélyeire is felhívja a figyelmet: a nevek ezen feltételezett jelentéskomponense alapján készült rekonstrukciós térképekre a laponyagok mellé utólagosan vizek ábrázolása került be, az eredeti térképek pillacsíkozása helyett (2008: 275).

nálatának visszaszorulásával párhuzamosan a két említett halom megnevezésében is más földrajzi köznév váltotta a szót, s így később már nem volt tapasztalata az itt lakóknak a szó halomnévalkotó szerepéről. Az elhomályosuló *laponyag*-gal kapcsolatban már csak a helyjelölő funkciója őrződhetett meg, s a *lapály*, *lapos* szavakra asszociálva átértelmezték, az alapszavával összefüggően a földfelszín bemélyedéseinek, a *lapos*-nak is nevezett, alacsonyabb fekvésű — s ezért vízállásos — területeknek a megjelölésére kezdték el használni, s ma is használják. A szónak ilyenfajta átértelmeződését az egyébként halmokban egykor gazdagabb Nádudvaron is regisztrálták: a közszo halomjelölő funkciójának visszaszorulásával és a halmok pusztulásával párhuzamosan a 20. század második feléből már a *lapos* földrajzi köznév változataként említik (JAKAB 1975: 44).

A *laponyag* funkcióváltása a szó- és névföldrajzi vizsgálatokban eddig nem volt ismert, az átfogó névgyűjtés révén tehát számos új ismeret várható ezen a téren is. A vázolt funkcióváltás, esetleges jelentéshatár területi vonatkozásai a későbbiekben további adatokkal pontosíthatók lesznek.

4. Egy sajátos, a névadás-névhasználat lényegét érintő kérdésre utalok még a halomnevek példáján. Mint ismeretes, a tulajdonneveknek az az alapvető funkciója, hogy azonosítsanak, identifikáljanak. Helynevek nélkül, csak körülírással elképesztően nehezen lehetne egyértelműen megjelölni a tér egy adott elemét, a helynevekkel viszont egyetlen nyelvi elem használatával meg tudjuk ezt tenni. Éppen ezért a nevek nyelvi és antropológiai univerzálék.

Ezt az elemi identifikáló szerepet a nevek nyilvánvalóan azáltal tölthetik be tökéletesen, ha egy helyet egy név jelöl. Mégsem ritka, hogy egy-egy helynek több neve is van. Ezek a megjelölések az esetek egy részében időben váltják egymást, más esetekben különböző névhasználói körhöz kapcsolódnak, ekkor beszélünk többnevűségről (J. SOLTÉSZ 1979: 39). De arra is van példa, hogy egy időben egyazon beszélők körében használatban van adott hely megnevezésére több forma, és azok az értelem jelentősebb megváltoztatása nélkül felcserélhetők, ekkor beszélünk szinonímiáról (i. m. 39). A helynévi szinonímiának különböző típusait/fokozatait különítik el, noha ezek megítélése nem egyértelmű (vö. pl. HOFFMANN 1980, TÓTH V. 1999, GYÖRFFY 2005). Ide sorolják többen azokat az eseteket, amikor ugyanaz a névadási motívum eltérő nyelvi formában valósul meg, egyrészt a nyelvi megformálásukban, grammatikai felépítésükben eltérő alakváltozatokat (pl. *Csécs-halom* ~ *Csécsi-halom*), illetve a különböző típusú hosszú és rövid variánsokat (*Benedikó* ~ *Benedikó-laponyag*, *Fekete-halom* ~ *Nagy-Fekete-halom*). Emellett azonban találunk példát arra is, hogy különböző tulajdonságai alapján jelölik meg ugyanazt a helyet, ezek az ún. erős szinonímia esetei (pl. *Kép-halom* ~ *Heverő-laponyag*, E. NAGY 2025). Ez — főként az utóbbi típus — ellentétben áll a tulajdonnév elsődleges azonosító funkciójával és a nyelvi gazdaságossággal is, hiszen egy hely fogalmi reprezentációjához több fonológiai forma is társul,

ami egyrészt extra kognitív teher, másrészt kommunikációs problémákat is eredményezhet. Ennek ellenére a helynévi szinonímia univerzális jelenségnek tűnik, melynek háttérében számos különböző ok állhat, amely a hely fogalmi reprezentációjának megváltozását, új szálens tulajdonságjegye előtérbe kerülését idézi elő. Ez lehet tényleges fizikai változás, de a helyhez kapcsolódó esemény stb. is olyan meghatározó lehet a közösség felfogásában, hogy ez új név létrehozásához vezet.

Nézzük, hogyan jelentkezik a többnevűség, illetve a szinonímia a halomnevek esetében! A korábbi megfigyelések alapján az alföldi halmok nevei kapcsán igen magas fokú szinonimitással számolhatunk. A dél-alföldi halmok esetében például nem ritka, hogy egy halomnak 8-10, esetenként 20 neve is használatban van (pl. *Tőkei-halom ~ Magyar-Tőkei-halom ~ Nagy-halom ~ Tőke-halom ~ Alsó-Jám-bor-halom ~ Liba-halom; Vigyázó-halom ~ Vigyázó ~ Ír-halom ~ Szántó-halom ~ Kálvária ~ Temető-halom ~ Kálvária-halom*, BEDE 2016b: 9, 2008: 38, 50), de nem feltétlenül egy időben és nem feltétlenül ugyanazon beszélők körében. Ez tehát valójában nem a szinonímia, inkább a többnevűség eseteként írható le. Erre azonban a korábbi vizsgálatok jellemzően nem voltak, nem lehettek tekintettel. Ehhez ugyanis olyan névtárakra, adatbázisokra van szükség, amelyek a lehetőségekhez képest átfogó képet adnak a nevek történetéről, azaz rekonstruálhatók a névhasználat sajátosságai. Így feltárható, hogy a szinonimitás valójában mennyire általános, vagy épp milyen esetleges területi különbségek mutatkoznak ebből a szempontból.

A vizsgálatba bevont két hajdú-bihari járás névanyaga mindennek ellenére is árnyalja a képet. Itt a halmoknak — amennyiben csak a lexikális különbségekre vagyunk tekintettel — jórészt egy vagy kettő, esetenként 3-4 neve van; ha a morfológiai eltéréseket is figyelembe vesszük, akkor 1-6 névváltozat jellemző. A szembeötlő különbséget az adatolás bizonytalanságai mellett területi különbségekkel, eltérő névmodellekkel is magyarázhatjuk. Ezzel együtt érdemes a korábbi elemzések eredményeit is behatóbban, lehetőség szerint a névhasználat sajátosságait is figyelembe véve felülvizsgálni. Ahogy egyre nagyobb számban elkészülnek a területi helynévszótárak, erre lehetőségünk is lesz.

5. Tanulmányomat azzal a kitekintéssel zárom, hogy a teljességre törekvő és interdiszciplináris ismeretanyagot közreadó névtárak óriási segítséget nyújthatnak más tudományterületek képviselői számára is. Erre csak egyetlen példát említek. Ahogy már jeleztem, az alföldi halmok szinte kivétel nélkül sajátos történeti-kultúrtörténeti értéket rejtenek magukban. De emellett botanikai és zoológiai szempontból is kiemelkedő jelentőségűek. Az Alföld területét ugyanis eredetileg löszvegetáció borította, minthogy azonban a löszön képződtek a legjobb minőségű (csernozjom), mezőgazdasági művelésre alkalmas talajok (Kiss 1999: 244, 248), ezeket fokozatosan intenzív művelés alá vonták. A löszpusztagyepek maradványai csak a művelésre kevésbé alkalmas helyeken, így a halmok meredek oldalain

maradtak meg. A halmok őrzik az egykori flóra elemeit, s menedéket nyújtanak a megmaradt állatvilágnak, rovaroknak, gyíkoknak stb. (i. m. 248–256).

Maguk a halmok is veszélyben vannak azonban, ugyanis értékes anyagaikért vagy útépitések miatt gyakran széthordták, másutt — főleg alacsonyabb kiemelkedések esetében — a környező jó minőségű termőföldekkel együtt elszántották őket. Így az egykori 40.000-re becsült alföldi halomból mára csupán néhány ezer maradt meg (GALLÉ–BEDE 2019). Védelmükről ma már törvény gondoskodik (1996. évi LIII. törvény). Ennek megvalósításához azonban szükség van a nyilvántartásba vételükre, erre szolgálnak a halomkataszterek (vö. többek között KISS 1999, BEDE 2022), melyek többnyire régi térképek alapján készülnek. Jelentős hozzájárulása lehet ehhez a jelenkori és történeti névanyagokat felölelő helynévgyűjtéseknek is.

Irodalom

- BARCZI ATTILA–HORVÁTH TÜNDE–PETŐ ÁKOS–DANI JÁNOS 2012. Hajdúnánás-Tedej – Lyukas-halom: egy alföldi kurgán régészeti értékelése és természettudományos vizsgálata. In: KREITER ATTILA–PETŐ ÁKOS–TUGYA BEÁTA szerk., *Környezet – Ember – Kultúra: A természettudományok és a régészet párbeszéde*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ. 25–45.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BEDE ÁDÁM 2008. *Szentes halmai*. Szentes, Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára.
- BEDE ÁDÁM 2014a. *A tiszántúli halmok régészeti geológiai és környezettörténeti szempontú vizsgálati lehetőségei*. Doktori értekezés. Kézirat. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
- BEDE ÁDÁM 2014b. Halmokhoz fűződő történeti és hiedelemmondák a Közép-Tiszántúlon. *Belvedere Meridionale* 26/3: 104–116.
- BEDE ÁDÁM 2016a. *Kurgánok a Körös–Maros vidékén... Kunhalmok tájrégészeti és tájökölógiai vizsgálata a Tiszántúl középső részén*. Budapest, Magyar Természettudományi Társulat.
- BEDE ÁDÁM 2016b. A közép-tiszántúli halmok neveinek tájtörténeti szempontú jellemzése. *Crisicum* 9: 7–19.
- BEDE ÁDÁM 2022. Makó és környéke halmainak kataszterezése, állapotfelmérése és tájrégészeti vizsgálata. *Archeometriai Műhely* 19/3: 212–232.
- CSEPREGINÉ FEHÉR ORSOLYA–E. NAGY KATALIN 2025. *Egyek helynevei*. URL: https://mnh.unideb.hu/szotarak/Magyarország/HajduBihar/Egyek_szotar_online.pdf
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest–Budapest, 1862–1874.
- DANKÓ IMRE 1956. A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. *Ethnographia* 67: 519–525.
- ECSEDY ISTVÁN 1979. *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.

- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névvarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GALLÉ LÁSZLÓ–BEDE ÁDÁM 2019. Az alföldi halmok értékeinek pusztítása. In: MOLNÁR GYULA–ANDRÉSI PÁL szerk., *A civilizáció káros hatásai az élővilágra Magyarországon*. Budapest, Typotext Kiadó. 107–112.
- GÖNCZY SÁNDOR–SZALAI KATALIN 2004. *Geomorfológiai fogalomgyűjtemény*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- GÖRÖMBEI ANDOR 1965. *Polgár földrajzi nevei*. Kézirat. Szemináriumi dolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének könyvtára. K 412.
- GYÖRFFY ISTVÁN 1921. Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban. *Föld és Ember* 1: 59–62.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2005. A helynevek jelentéstani kategóriáiról. *Magyar Nyelvjárások* 43: 95–102.
- HEFTY GYULA ANDOR 1911. A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. *Magyar Nyelvőr* 40: 155–169, 206–216, 259–265, 300–308, 361–370, 458–462.
- HOFFMANN ISTVÁN 1980. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HORVÁT ISTVÁN 1825. *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégiebb történeteiből*. Pest.
- JAKAB ATTILA 1975. *Helynevek eredete Nádudvaron*. Kézirat. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, EA 18697.
- KATONA-KISS ATTILA 2022. „Képek” a Magyar Alföldről. In: HOPPÁL BULCSÚ–SZABADOS GYÖRGY szerk., *Mítosz és történelem 2. Tanulmányok Hoppál Mihály 80. születésnapjára. Első kötet*. Mítosz és Történelem Könyvek 3. Budapest, Európai Folklór Intézet – Magyar Vallástudományi Társaság. 57–79.
- KISS CSABA 1999. A kunhalmok védelme és megmentésük lehetőségei. *A Puszta* 16: 240–287.
- MOLNÁR JÓZSEF 1938. Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai. *Hajdúnánási Református Gimnázium Értesítője* 1938: 7–18.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Budapest, 1893–1901.
- E. NAGY KATALIN 2025. *Hortobágy helynevei*. URL: https://mnh.unideb.hu/szotarak/Magyarország/HajduBihar/Hortobagy_szotar_online.pdf
- E. NAGY KATALIN–TÓTH VALÉRIA 2025. *Balmazújváros helynevei*. URL: https://mnh.unideb.hu/szotarak/Magyarország/HajduBihar/Balmazujvaros_szotar_online.pdf
- NÉMETH PÉTER 2023. *A XI–XIV. századi Szabolcs megye települései*. Adattár: Nyíregyháza.
- NéprLex. = ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND szerk., *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Budapest, Hornyánszky, 1890–1893.
- OKlsz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, 1902–1906.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA főszerk. 2001. *Magyar néprajz* 2. *Gazdálkodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- PAPP JÓZSEF 1967. *Tiszacsege*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 8. Debrecen.
- PÁSZTOR ÉVA 2012. A halmok neveinek szerkezeti felépítéséről és változási hajlandóságáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 101–109.
- PÁSZTOR ÉVA 2022. *Halmok könyve. Fejezetek Hajdúnánás kurgánjainak történetéből*. Nánási Füzetek 34. Hajdúnánás, Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény.
- PÁSZTOR ÉVA–RESZEGI KATALIN 2024. Hajdúnánás helynevei. In: HOFFMANN ISTVÁN–E. NAGY KATALIN szerk., *Magyar Nemzeti Helynévtár 1. A Hajdúnánási járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 81–258.
- PERGER GYULA 1994. Képoszlopok a Kisalföldön. In: CSERI MIKLÓS szerk., *A Kisalföld népi építészete – A Győrött 1993. május 24–25-én megrendezett konferencia anyaga*. Szentendre–Győr, Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Xantus János Múzeum. 357–384.
- Pesty 1864/12. = *Pesty Frigyes helynévtára. 12. Borsod vármegye*. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fol. Hung. 1114/12. (Szövegkiadása: TÓTH PÉTER, *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Documentatio Borsodiensis 5. Miskolc, Herman Ottó Múzeum – II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár – Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, 1988.)
- Pesty 1864/22. = *Pesty Frigyes helynévtára. 22. Jászkun terület: Jászság–Kiskunság–Nagykunság*. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fol. Hung. 1114/22. (Szövegkiadása: BOGNÁR ANDRÁS, *Pesty Frigyes helynévtárából 1. Jászkunság*. Kecskemét–Szolnok, Katona József Megyei Könyvtár–Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1978.)
- Pesty 1864/33 = *Pesty Frigyes helynévtára. 33. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések*. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fol. Hung. 1114/33. (Közreadja: BOGNÁR ANDRÁS, *Pest megyei téka 6*. Szentendre, 1984.)
- Pesty 1864/38 = *Pesty Frigyes helynévtára. 38. Szabolcs vármegye*. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fol. Hung. 1114/38. (Szövegkiadás: MIZSER LAJOS, *Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában*. A Jósza András Múzeum Évkönyve 42 (2000), 227–372.)
- PORCZIO VERONIKA 2024. *Folyás helynevei*. In: HOFFMANN ISTVÁN–E. NAGY KATALIN szerk., *Magyar Nemzeti Helynévtár 1. A Hajdúnánási járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 9–37.
- RESZEGI KATALIN 2004. Bérc, hegy és halom a régi helyneveinkben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 145–165.
- RMGL. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk., *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SURÁNYI ANDREA–VÉKONY VIVIEN 2025. *Tiszacsege helynevei*. URL: https://mnh.unideb.hu/szotarak/Magyarország/HajduBihar/Tiszacsege_szotar_online.pdf
- SZABÓ JÓZSEF 1999. A török hódoltság nyomai helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 21: 81–86.
- SZALATYÁN ERZSÉBET 2024. Görbeháza helynevei. In: HOFFMANN ISTVÁN–E. NAGY KATALIN szerk., *Magyar Nemzeti Helynévtár 1. A Hajdúnánási járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 39–79.

- SZÉP SZILVIA 2024. Újtkos helynevei. In: HOFFMANN ISTVÁN–E. NAGY KATALIN szerk., *Magyar Nemzeti Helynévtár 1. A Hajdúnánási járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 335–365.
- SZÉP SZILVIA 2025. *Újszentmargita helynevei*. URL: https://mnh.unideb.hu/szotarak/Magyarország/HajduBihar/Újszentmargita_szotar_online.pdf
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- TAKÁCS LAJOS 1987. *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TERGE LAJOS 1968. *Földrajzínév-adás Polgáron és közvetlen környékén*. Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének könyvtára. K 563.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TORMA ISTVÁN 2008. Laponyag. Tiszántúli halmok sajátos elnevezése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 272–277.
- TÓTH ALBERT 2004. A kunhalom-kérdésről. In: TÓTH ALBERT szerk., *A kunhalmokról – más szemmel*. Kisújszállás–Debrecen, Alföldkutatásért Alapítvány–Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. 7–12.
- TÓTH VALÉRIA 1999. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Névtani Értesítő* 21: 55–61.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VÉKONY VIVIEN 2024. Polgár helynevei. In: HOFFMANN ISTVÁN–E. NAGY KATALIN szerk., *Magyar Nemzeti Helynévtár 1. A Hajdúnánási járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 261–314.
- ZOLTAI LAJOS 1938. *Debreceni halmok, hegyek, egyéb természetes és mesterséges emelkedések ú. m.: Laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és hátak a város határában, valamint külső birtokain*. Debrecen.

Mounds and Their Names in the Hortobágy Region

Mounds and their names are the subject of study in several scientific fields, but there are differences in how these disciplines define the term mound. Geography, landscape ecology, and archaeology work with precise scientific definitions. From a linguistic perspective, however, the concept of mound is broader and more flexible. Based on natural language use, the paper interprets the category more broadly, encompassing all places referred to as *halom* 'mound'. Mounds are relatively distinct spatial features that, along with their associated functions, serve as important organizing elements of the cognitive map, which is why they are typically named. The paper analyzes the names of mounds in two districts of the Hortobágy region, Hungary, from various perspectives. This approach allows us to gain insight into spatial perception and use of space in the past. Besides, the study also highlights the advantages of the ongoing comprehensive place-name

survey (Hungarian National Toponym Registry), with the first two volumes of the survey forming the basis of this analysis.

Section 2 gives an overview of naming motifs and narratives embedded in the names of mounds. These toponyms are typically compounds, composed of a generic and a specific. The most frequently occurring generics are *halom* ‘mound’, *laponyag* ‘lower mound’ and *domb* ‘hill’, occasionally, names appear to contain *hegy* ‘mountain’ as a generic element as well. Mounds are generally conceptualized and linguistically construed as parts of the man-shaped landscape. Specifics often refer to nearby places (e.g., *Tikos-domb*: *Tikos* refers to a settlement, and the second part of the name means ‘hill’). It is also common for a mound to be named after its owner, or a person associated with it (*Szász János Laponyagja* ‘János Szász’s hill’). In some cases, names refer to structures built on the mounds (e.g., *Tedeji-templomdomb* settlement name + ‘church’ + ‘mound’). Fewer names reflect the surrounding wildlife or natural features, these are mostly related to historical land use or farming practices (e.g., *Szőlő-halom*, referring to a vineyard). In rare cases, mounds are named after prominent visual features (*Fekete-halom* ‘black mound’). Another common naming pattern involves proximity, as in *Két-halom* ‘two mounds’, indicating two nearby mounds. Many mound names are also linked to local legends and beliefs, such as tales of hidden treasures. These stories are preserved in names like *Kincses-halom* ‘treasure mound’ or *Pénzes-halom* ‘money mound’.

Section 3 focuses on the geographical term *laponyag* frequently found in the names of mounds in the Hortobágy region. The lexeme derives from the word *lapos* ‘flat’, historically referring relatively small, flat mounds, though the word is now obsolete. In the northern part of the study area, *laponyag* has undergone a semantic shift. While initially referring to small mounds, it has been reinterpreted as denoting low-lying, waterlogged areas. This might be influenced by the geographical location: this area is located at the northern boundary of the spread of mounds.

Place names serve as essential tools for identifying and distinguishing spatial elements in the landscape. Without them, precise communication about specific locations would require lengthy descriptions. While the ideal scenario for a place name is a one-to-one correspondence with the geographical feature it represents, mounds in the Great Hungarian Plain often have several names, but as section 4 highlights, there are regional differences in this respect.

The concluding section highlights the importance of comprehensive and interdisciplinary name registries for other disciplines. Most of the mounds in the Great Hungarian Plain are ancient burial sites of significant historical and cultural value. They also have ecological importance, as they are the last remnants of the loess grasslands that once covered the territory. Today, these mounds are legally protected, but proper conservation requires systematic registration, that is often based on historical maps. Collections of place names, including both contemporary and historical forms, can make a substantial contribution to these interdisciplinary endeavors.